

## הנחיות בטיחות והתנהגות בגן הלאומי

אנא הקפידו על כללי ההתנהגות האלה:

- אין לפגוע בחי, בצומח ובדומם.
- ההליכה מותרת בשבילים המסומנים בלבד.
- שמרו על הנקיון. השליכו האשפה לפחים המיועדים לכך.
- אין לפגוע בעתיקות.
- אין לטפס על מבנים.
- יש להישמע להנחיות השילוט.



הבריכות



**באתר זה ניתן לרכוש את כרטיס ה-מטאון המנוי השנתי לגנים הלאומיים ולשמורות הטבע**  
כא היכנסו קודש לשמורת הטבע האזורית



**כתיבה:** יעקב שקולניק; **ייעוץ מקצועי:** פרופ' יזהר הירשפלד

**עריכה:** ד"ר צביקה צוק; **עריכה לשונית:** נועה מוטר; **הפקה:** עדי גרינבאום

**מפת האתר:** באדיבות פרופ' יזהר הירשפלד, האוניברסיטה העברית בירושלים

**ציולמים:** ארכיון רשות הטבע והגנים

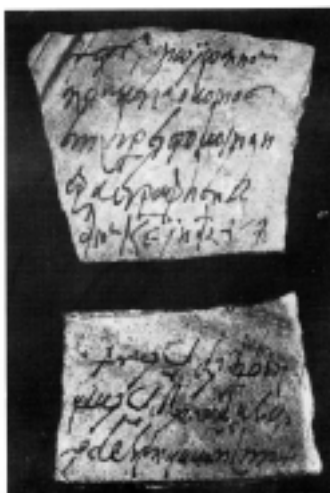


מסותות גם, ואילו החלקים העליונים בנויים אבני גיר רך מסותות הטיב. הקירות עבים (כ-70 ס"מ) ושומרים על בידוד מעולה לבית. בפינת החצר נמצא פתחו של בור מים, מאפיין קבוע בבתי שבטה. מאפיין נוסף הם עיטורים גיאומטריים במשקופי הפתחים ובבסיסיהם.

### 5. כיכר הבריכות — שתי בריכות מים גדולות תופסות את רוב

שטח הכיכר. אחת הבריכות נחפרה והשנייה עודנה מלאה עפר. המים לבריכות, שנפחן המשותף עומד על 2,025 מ"ק, הגיעו באמצעות תעלות מים, שבהן אפשר להבחין גם כיום. אמת המים העיקרית לשבטה נכנסה ליישוב מצפון-מזרח והזרימה את מימיה לשני יעדים — לכנסייה הצפונית ולכיכר הבריכות.

בורות המים שבחצרות הבתים היו פרטיים, אך הבריכות היו רכוש הציבור. אחזקת הבריכות נעשתה בתורנות, כפי שמעידה כתובת על חרס שהתגלתה בחפירות משלחת קולט, ליד הכנסייה הדרומית: *"הקהילה, או המועצה/ לפלאביוס גארמוס, בנו של*



חרסים עם כתובות המציינות את ניקוי הבריכות (באדיבות החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה)

*זכארכיוס [שלום]. השלמת עבודה אחת עבור בריכות האגירה".* מהתאריך הרשום בחרס עולה כי פלאביוס ניקה את הבריכה בחודש אוקטובר של שנת 600. זהו, אכן, החודש המתאים ביותר לכך, שכן לפני עונת הגשמים מפלס המים בבריכות ירד וקרקעיתן התייבשה.

**6. הכנסייה הדרומית** — הכיכר מובילה לכנסייה הדרומית, שנבנתה כנראה על גבי מבנה פולחני מהתקופה הנבטית. הכנסייה הדרומית חסרה אטריום (החצר הקדמית של הכנסייה, לפני הכניסה לאולם הכנסייה), מכיוון ששתי בריכות המים שבכיכר כבר היו קיימות והקטינו את השטח שעמד לרשות הכנסייה. הכיכר שלפני הכנסייה מהווה מעין תחליף לחצר.

אולם התפילה עשוי במתכונת בסיליקה — אולם תווך ששתי שורות עמודים מפרידות בינו לבין שני אולמות צדדיים (סיטראות). אולם התווך רוצף בלוחות שיש ואילו הסיטראות — בלוחות אבן גיר. במקור, הייתה לכנסייה אפסיס אחת (אפסיס היא הגומחה העגולה למחצה בצד המזרחי של הכנסייה, שבה מתנהל הפולחן). לצד האפסיס נבנו שני חדרים רבועים, כפי שהיה מקובל במאה הרביעית בערי הנגב האחרות. מאוחר יותר, כנראה בתחילת המאה השישית, נבנו במקום החדרים אפסידות בעלות גומחות קטנות, שבהן הניחו בתיבות מיוחדות שרידי קדושים. האפסידות הצדדיות היו מעוטרות בציורי קדושים. הארכיאולוגים וולי ולורנס, שביקרו בשבטה

## "דרך הבשמים – ערי המדבר בנגב" אתר מורשת עולמית

הוכרזה כאתר מורשת עולמית בוועדת מורשת עולמית של אונסק"ו בדברן שבדרום אפריקה ביום 15.7.2005. ההכרזה כוללת את דרך הבשמים ממואה שבערבה ועד עבדת שבהר הנגב (כ-65 ק"מ) ואת הערים העתיקות עבדת, חלוצה, שבטה וממשיה. רוב הדרך המוכרזת נכללת בתוך שמורת טבע מצוק הציונים, וערי המדבר הן גנים לאומיים.

ראשיתה של דרך הבשמים בעומאן ותימן, ואורכה הכולל כ-2,400 ק"מ. היא עוברת בערב הסעודית ובירדן, בואכה הנגב, ומסתיימת בנמל עזה. הדרך ושלוחותיה שקקו חיים מהמאה השלישית לפסה"נ ועד המאה הרביעית לסה"נ.

ועדת המורשת העולמית של אונסק"ו הכריזה על דרך הבשמים בזכות הקריטריונים האלה:

**דרך הבשמים היא עדות ייחודית לתרבות שנעלמה (קריטריון מס' 3).**

הערים הנבטיות ודרכי המסחר שלהן מהוות עדות משכנעת לחשיבות הכלכלית, התרבותית והתרבותית של בושמי הלבנה והמור ושל תבלינים וסחורות למיניהם שהועברו מהמזרח הרחוק וחצי האי ערב לעולם ההלניסטי והרומי. נוסף על היותה דרך מסחר היא השפיעה גם על תרבויות העולם הקדום ומיזגה בין אנשים ודעות.

**הדרך היא דוגמה בעלת ערך עולמי יוצא דופן של שימוש מסורתי בשטח (קריטריון מס' 5).**

השרידים הדוממים שנותרו מהערים, המצדים, הדרך ואבני המיל, החאנים והמערכות החקלאיות המתוחכמות, הנמצאים לאורך דרך הבשמים בנגב, הם דוגמה יוצאת דופן לסביבת המדבר מכניסת האורחים שפרחה כאן במשך כ-700 שנים.

פליניוס הזקן (היסטוריון רומי) היטיב לתאר את הדרך במאה הראשונה לסה"נ: *לאחר שמאספים את הלבונה מעברים אותה לסבוקה על גבי גמלים, ופותחים את אחד משערי העיר לשם קבלת המטענים. המלכים חקקו חוק הקובע, כי פשע חמור הוא אם יסטה גמל עמוס לבונה מדרך המלך. בסבטה גובים הכהנים מעשר מן הלבונה בשביל האל הקרוי ספיס, ואין מתירים להביא את הסמים אל השוק לפני ששולם המעשר. מכאן אפשר להעביר את המטענים דרך ארץ הגבג'טים בלבד, ומושום כך יש לשלם מס גם למלך של עם זה. בירתם היא תומקה המרוחקת 1,487 מילין (2,380 ק"מ) מערה שבהודרה, השוכנת על חוף הים התיכון: דרך המסע נחלקת ל-65 שלבים (36.6 ק"מ כל אחד) שבכל אחד ואחד מהם יש מקומות חניה לגמלים. מנות קבועות של לבונה יש לשלם לכהני הארצות, למלכיהן ולמזכיריהן, ומלבדם נוטלים את חלקם גם שומרי השערים ומשרתייהם. ומלבד אלה עליהם לשלם לכל אורך הדרך: במקום אחד בעד מים, במשנהו בעבור החנייה בתחנות הדרכים וכן בעבור מצרכי המזון. כך עולות ההוצאות ל-688 דינרים עוד לפני שמגיעים לים התיכון. ואז יש לשוב ולשלם לקציני המכס של האימפריה שלנו. משום כך המחיר של הלבונה הטובה הוא 6 דינרים, של הסוג הבינוני 5 דינרים ושל הסוג השלישי 3 דינרים לליטרה. (פליניוס, היסטוריה נטורליס, 12 32 63).*



# גן לאומי שבטה

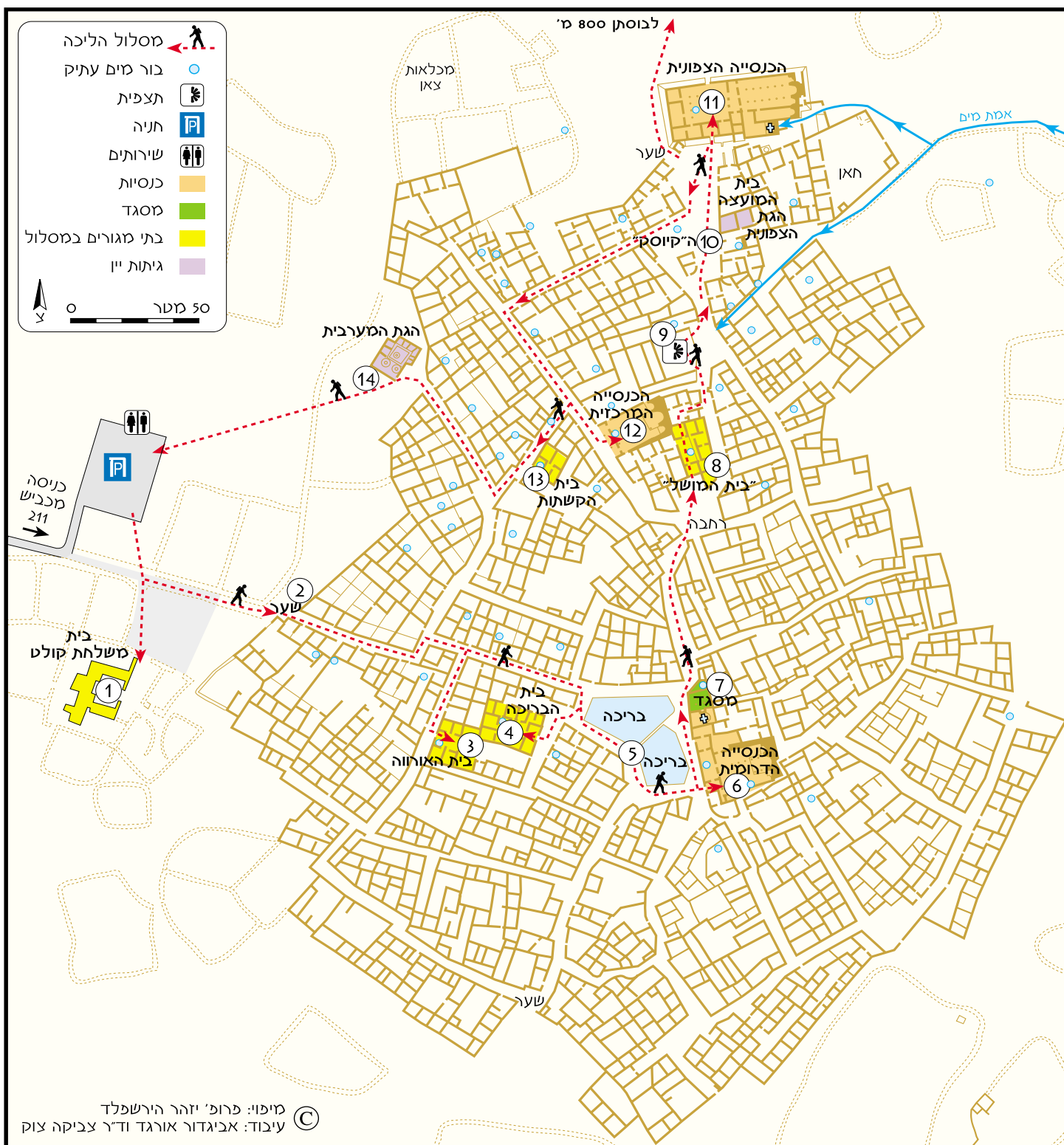


## ברוכים הבאים לגן לאומי שבטה אתר מורשת עולמית

אין כאן מעייין ואף לא באר אחת. מסביב — מדבר אבן וחול. אבל מי שבא בשערי שבטה בתקופה הביזנטית, לפני 1,500 שנה ויותר, דימה בנפשו שהגיע לנווה מדבר גדול. בכל גיא מסביב גידלו תושבי שבטה גפנים, עצי פרי, חיטה, שעורה ועדרי צאן. הם בנו לעצמם יישוב יפהפה ובו רחובות רחבים, כנסיות ובתי אבן מרווחים למגורים. אכן, פליאה היא. תושבי שבטה חיו במדבר כשהם שמים את יתבם על איסוף מי גשם בלבד. תושביהם מעוררת השתאות גם בימינו. אין זה פלא שאונסק"ו כללה את שבטה ברשימה המוכרזת של אתרי המורשת העולמית, במסגרת ההכרזה על "דרך הבשמים" (15 ביולי 2005).

### תולדות שבטה

ראשיתה של שבטה לוט בערפל. ממצאים ארכיאולוגיים מעטים, כתובת אחת ובעיקר חרסים נבטיים, מעידים שהנבטים יישוב את המקום לראשונה בתקופה הרומית הקדומה (מאה ראשונה לפסה"נ — מאה ראשונה לסה"נ) מרבית הבתים הניצבים באתר נבנו מאוחר יותר, במאות 4-5 לסה"נ. התקופה שבה שבטה החלה לשגשג. באותם ימים, שבהם חדרה הנצרות לנגב, אנו עדים לפריחה בנגב כולו, בעיקר עקב התייצבות גבולות הממלכה הביזנטית והביטחון ששרר בארץ. נראה כי הנגב היה אז אזור לח וגשום יותר מאשר בימינו. המתיישבים הראשונים בשבטה היו נבטים, בני שבט ערבי. בראשית דרכם חיו רוב הנבטים כנוודים, מגדלי גמלים וצאן. הם צברו עושר רב כשפיתחו את נתיב "דרך הבשמים" בנגב, לעבר נמלי עזה ורינוקורורה (אל-עריש). אבל כאשר במאה הראשונה לפסה"נ למדו הרומאים להשיט אניות מהודו למצרים ומשם לנילוס, קמה תחרות על הדרך שהייתה בשליטת הנבטים. המסחר בדרך הבשמים נמשך עד המאה הרביעית לסה"נ. כאשר פסק השימוש בדרך והנצרות חדרה לנגב (ראשית התקופה הביזנטית — המאה הרביעית לסה"נ), התנצרו נבטיים רבים ועיקר פרנסתם ועיסוקיהם היו בענפי החקלאות. הגל הגדול של החקלאות בנגב החל אז והוא בא לידי ביטוי בחוות וביישובים מפוארים. גם שבטה הפכה ליישוב פורה, ובו למעלה מ-2,000 נפש. כלכלת היישוב התבססה בעיקר על חקלאות ועל מתן שירותים לצליינים שבאו לערוך במקום פולחן לקדושים שנקברו בכנסיות שבטה. שבטה נזכרת בשם "סוביטה" בספר מהמאה החמישית לסה"נ, הידוע בשם "סיפורי נילוס הקדוש". הנזיר נילוס מספר על בנו תיאודולוס, שנחטף בדרום סיני והגיע לאחר גלגולים רבים לכפר בשם סוביטה, שם הציעו אותו למכירה. אחד מאנשי הכפר קנה אותו, מכר אותו לבישוף של חלוצה וזה החזיר את תיאודולוס לאביו. שבטה נזכרה גם בשני פירוטים שנמצאו בניצנה. הפירוס מזכיר 30 תורמים מהנגב שהעלו תרומות לבניין מנזר סרגיוס הקדוש בניצנה. תשעה תורמים היו בני שבטה, דבר המעיד על מעמדה הכלכלי האיתן. פירווס



הכנסייה הדרומית

בשנת 1914, ראו בהן את תיאור מעמד ההשתנות (טרנספיגורציה) של ישו, כשלרגליו כורעים פטרוס ויוחנן. ציורים אחרים תיארו את משה ואליהו. כיום נותרו מציורים אלה רק שרידי דמויות בצבע אדום. מצפון לכנסייה נבנה אגן טבילה (בפטיסטריום) גדול. באגן שכזה הוטבלו תינוקות וכן מבוגרים שביקשו להתנצר, חלקם מקרב האוכלוסייה הנוודית.

**7. המסגד** — מצפון לאגן הטבילה וצמוד לו נמצאים שרידי אולם ובו שתי שורות עמודים, שלושה עמודים בכל שורה. גומחת תפילה (מחיראב) הפונה דרומה, למכה, סמוכה מאוד לאגן הטבילה. בני המסגד נהרוו שלא לפגוע באגן הטבילה ויש להניח שהכנסייה והמסגד תפקדו בעת ובעונה אחת. המסגד שירת מן הסתם מוסלמים שהתיישבו בשבטה, או את אנשי שבטה שבחרו להתאסלם. המסגד מהווה עדות להמשכיות היישוב בשבטה בתקופה המוסלמית הקדומה, עד למאה התשיעית לסה"נ.

**8. "בית המושל"** — "בית המושל" הוא כינוי לבית מגורים פרטי, שבו משולב מגדל גבוה, ששרד לגובה של כמעט 8 מטרים. תקרת המגדל גבוהה כמעט פי שניים מתקרת בית מגורים רגיל, ובהנחה שהיו בו שלוש קומות — התנשא המגדל בשלמותו לגובה של כ-21 מטרים. עיטורי משקוף הכניסה המשוחזר (שהתגלה במקום אחר בשבטה) נותרו במצב מעולה, כמו גם קיריו לוחות האבן של הקומה הראשונה.

**9. תצפית** — נקודת התצפית מעניקה מבט יפה על שבטה וחורבותיה, ובהן הכנסייה המרכזית והכנסייה הצפונית. מכאן נראים היטב גם אתרים מחוץ לשבטה, כגון מצפה שבטה מצפון, והר ספון והר רביב בדרום-מערב.

**10. הכיכר הצפונית** — על פי המבנים שבכיכר הגדולה ובסביבתה, יש להניח שהיא שימשה כמוקד חיי החברה והכלכלה של שבטה. בתחום הכיכר, בחלקה הדרומי, נמצא מבנה מבודד ובו שני חדרים. בחדר הצפוני של המבנה יש ספסל אבן. פרופ' י' הירשפלד הציע שהמבנה שימש מקום למפגש חברתי שבו אפשר היה ללגום משקה בצוותא. אפשרויות נוספות הן שהמבנה היה מקום מושבם של פקידים רשמיים, או מבנה לטחינת חיטה.

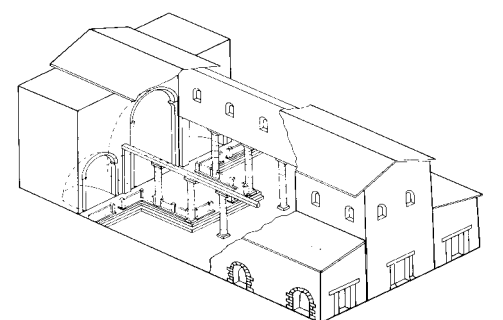


"בית המושל"

בחלק המזרחי של הכיכר נמצאת גת ומצפון לה מבנה בעל חצר גדולה, שספסלי אבן צמודים לקירותיה. בחדר נוסף שהיה בבית התגלו ספסלי אבן נוספים. ייתכן שהמבנה הזה שימש כבית המועצה של שבטה, שבו התכנסו לדון בעניינים שוטפים.

**11. הכנסייה הצפונית** — הכנסייה שוכנת בקצה הצפוני של שבטה והיא הגדולה בכנסיות שהתגלו באתר. קירותיה השתמרו לגובה כ-10 מטרים והם נתמכים מבחוץ בקירות אבן אלכסוניים. על שער הכניסה חקוקות האותיות אלפא ואומגה, האות הראשונה והאחרונה בשפה היוונית, רמז לדבריו של ישו: "אני הראשית ואני האחרית".

הכנסייה בנויה בסגנון בסיליקה, כמו הכנסייה הדרומית. לאולם התפילה נכנסים דרך אטריום רבוע, המוקף אולמות וחדרים בני שתי קומות, ששימשו כנראה כמנזר. במרכז האטריום ניצב גדם עמוד, שנודע ככל הנראה לבסיס של כד לקישוט (קנתרוס).



הכנסייה הצפונית — שחזור (באדיבות החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה)



הכנסייה הצפונית

אולם התפילה וחלק מהקירות צופו בשיש. בחפירות התגלו נברשות ברונזה, ששימשו לתאורה, רמז לפאר הרב ששרר בכנסייה. בשתי האפסידות הצדדיות התגלו גומחות שבהן הוצבו תיבות ששמרו על חפצים מקודשים. דרך פתח צדדי באולם הצד הדרומי ניתן להיכנס לשתי קפלות. אחת מהן היא קפלת הטבילה, שבה נחשף אגן טבילה גדול, בצורת צלב, חצוב כולו באבן אחת. בקפלה נמצאו מצבות שיש של אנשי דת שנקברו במקום.

**12. הכנסייה המרכזית** — הכנסייה המרכזית קטנה יחסית במידותיה. כפי הנראה היא שולבה באזור מגורים קיים. שלושת הפתחים של אולם התפילה פונים היישר לרחוב. ממזרח ומדרום צמודים לכנסייה בתי מגורים המקושרים זה לזה בפתחים. בשבטה, ככלל, הכנסיות נבנו בצמוד לבתי מגורים.

**13. "בית הקשתות"** — "בית הקשתות" הוא הדוגמה המרשימה ביותר בשבטה לקירוי בלוחות אבן. ניכנס דרך פתח הבית והחצר אל חדר, שבו קשתות אבן, שעליהן מונחות בשלמותן לוחות התקרה.

**14. הגת המערבית** — הגת המערבית כוללת משטח דריכה גדול, מרוצף באריחי אבן. כאן דרכו ענבים. התירוש זרם דרך פתח צר וצינורות חרס אל כדים שהוצבו בבורות היקוות גדולים, ליד משטח הדריכה. מסביב לגת נמצאים תאים מופרדים זה מזה. בתאים אלה הניחו הכורמים את ענביהם וחיכו איש-איש לתורו. השיפוע של כל תא ותא פונה החוצה, כך שהתירוש שנזל מהענבים שבתאים לא עבר למשטח הדריכה ולתאים האחרים, אלא עמד לרשות בעל הענבים.

הגת המערבית נמצאת לא הרחק מרחבת החניה, נקודת המוצא והסיים של הסיור בשבטה.

### הבוסתן

הבוסתן שוכן כ-800 מטרים מצפון לשבטה. אפשר להגיע אליו ברגל, בשביל ברור המסומן באבני שפה. השביל יוצא משבטה סמוך לאגף המערבי של הכנסייה הצפונית. ניתן להגיע לקרבת הבוסתן ברכב, בדרך עפר המסתעפת מזרחה מכביש הגישה לשבטה, כ-900 מטרים מרחבת החניה. זה המקום להתרשם בצורה חיה משיטת החקלאות המדברית, שהתבססה על איסוף מי גשם.

הבוסתן הוא שחזור של חווה חקלאית עתיקה. את השחזור ביצע צוות בראשותו של פרופ' מי' אבן ארי בשנות ה-50 של המאה ה-20. הצוות ניצל מערכת משוכללת של מדרגות חקלאיות קדומות. סמוך למדרגות נמצאו שרידי מבנה חווה. לבניית המדרגות נדרשו לאנשי הצוות כ-2,000 ימי עבודה (השווים לשנה-שנתיים עבודה של משפחה בת שלושה או ארבעה בנים).

העצים הראשונים ניטעו בבוסתן בעונת הגשמים של 1958-1959. המינים שניטעו היו חרוב, תאנה, שקד, שיזף, זית, רימון, אלה, אפרסק, משמש וגפן. העצים לא הושקו, אלא קיבלו את כל המים הנחוצים להם ממי גשם שהוטו אל הבוסתן, בדיוק כפי שהיה נהוג בשבטה הקדומה. עצי הפרי שהצליחו יותר מהאחרים היו תאנה, גפן, רימון וזית, אך יותר מכולם הצליח החרוב.

### שובכי היונים (קולומבריה)

בשוליים החקלאיים של שבטה התנוססו בעבר 4-5 שובכי יונים בדמות מגדלי אבן עגולים, או מרובעים, שהתנשאו לגובה 8-10 מטרים. בכל שובך שכזה גידלו אלפי יונים, שהפיקו כמויות גדולות של זבל. זבל יונים נחשב לעשיר בזרחן, ואנשי שבטה ניצלו אותו להשבחת היבול בכרמים, בבוסתני עצי הפרי ובגינות הירק. בנוסף לכך, שימשו היונים למאכל.

כיום ניתן לצפות בשרידי שני מגדלי יונים. הקולומבריום המערבי שוכן בגבעה הנמצאת כ-300 מטרים מצפון-מערב לשבטה (כ-100 מטרים ממערב לכביש הגישה לאתר). הקולומבריום הדרומי שוכן בגבעה מדרום לנחל זיתן, כ-400 מטרים מדרום לשבטה. קולומבריום זה נחפר עד כדי מחציתו בלבד.



שובך יונים (קולומבריום)